AGROSANOAT MAJMUASI KORXONALARINI TASHKILIY-IQTISODIY BOSHQARISH MUAMMOLARI VA ULARNI HAL ETISH YO‘NALISHLARI

Babanazarova Sarbinaz Karamatdiovna
Berdaq nomidagi QQDU o‘qituvchisi

Annotatsiya. *Mazkur maqolada agrosanoat majmuasi korxonalarini tashkiliy-iqtisodiy jihatdan boshqarishning nazariy va amaliy jihatlari, ishlab chiqarish salohiyatidan samarali foydalanishga to‘sqinlik qiluvchi muammolar hamda ularni bartaraf etish yo‘nalishlari yoritilgan. Korxonalar faoliyatini moliyaviy-iqtisodiy, ishlab chiqarish, innovatsion, marketing, mehnat va ekologik ko‘rsatkichlar asosida kompleks baholash masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Agrosanoat korxonalari uchun shaffof elektron reyting platformasini shakllantirish, ishlab chiqarish salohiyatini integral baholash metodikasini ishlab chiqish va qo‘shilgan qiymat zanjiri asosida oziq-ovqat sanoati klasterlarini tashkil etish bo‘yicha mualliflik takliflari ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *agrosanoat majmuasi, tashkiliy-iqtisodiy boshqaruv, ishlab chiqarish salohiyati, integral baholash, elektron reyting platformasi, raqamlashtirish, SWOT-tahlil, oziq-ovqat klasteri, qo‘shilgan qiymat zanjiri, innovatsiya, raqobatbardoshlik.*

Аннотация: *В статье освещены теоретические и практические аспекты организационно-экономического управления предприятиями агропромышленного комплекса, проблемы, препятствующие эффективному использованию их производственного потенциала, а также направления их устранения. Особое внимание уделено вопросам комплексной оценки деятельности предприятий на основе финансово-экономических, производственных, инновационных, маркетинговых, трудовых и экологических показателей. Разработаны авторские предложения по формированию прозрачной электронной рейтинговой платформы для предприятий агропромышленного комплекса, разработке методики интегральной оценки производственного потенциала и созданию кластеров пищевой промышленности на основе цепочки создания добавленной стоимости.*

Ключевые слова: *агропромышленный комплекс, организационно-экономическое управление, производственный потенциал, интегральная оценка, электронная рейтинговая платформа, цифровизация, SWOT-анализ, пищевой кластер, цепочка создания добавленной стоимости, инновации, конкурентоспособность.*

Abstract: *This article examines the theoretical and practical aspects of organizational and economic management of agro-industrial enterprises, the problems hindering the effective utilization of their production potential, and the directions for addressing these problems. Particular attention is paid to the comprehensive assessment of enterprise performance based on financial and economic, production, innovation, marketing, labor, and environmental indicators. The authors propose the development of a transparent electronic rating platform for agro-industrial enterprises, an integrated methodology for assessing production potential, and the establishment of food industry clusters based on the value-added chain.*

Keywords: *agro-industrial complex, organizational and economic management, production potential, integrated assessment, electronic rating platform, digitalization, SWOT analysis, food industry cluster, value-added chain, innovation, competitiveness.*

KIRISH

Bugungi kunda iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlash, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash, mavjud resurslardan oqilona foydalanish va mahsulotlarning raqobatbardoshligini oshirishda agrosanoat majmuasi korxonalarining faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur korxonalar qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini yetishtirish, xomashyoni qayta ishlash, saqlash, qadoqlash, tashish va iste’molchilarga yetkazib berish kabi o‘zaro uzviy bog‘liq jarayonlarni qamrab oladi. Shu sababli agrosanoat majmuasining samarali faoliyat yuritishi nafaqat alohida korxonalarning iqtisodiy natijalariga, balki hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga, bandlik darajasiga va mamlakatning eksport salohiyatiga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Agrosanoat majmuasi korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish, avvalo, ularning tashkiliy-iqtisodiy boshqaruv tizimini takomillashtirish, ishlab chiqarish salohiyatini to‘g‘ri baholash va mavjud resurslardan foydalanish samaradorligini aniqlash bilan bog‘liq. Amaliyotda korxonalar o‘rtasida moliyaviy imkoniyatlar, ishlab chiqarish quvvatlari, texnologik ta’minot, mehnat resurslari, innovatsion faollik va bozor imkoniyatlari bo‘yicha sezilarli farqlar kuzatilishi mumkin. Bunday sharoitda barcha korxonalar uchun bir xil boshqaruv yondashuvini qo‘llash kutilgan natijani bermasligi mumkin. Shu bois har bir korxonaning iqtisodiy holati, ishlab chiqarish xususiyatlari va rivojlanish imkoniyatlarini hisobga oluvchi tizimli boshqaruv mexanizmini shakllantirish zarur.

Mavjud muammolardan yana biri shundaki, agrosanoat majmuasi korxonalarining faoliyatini baholash ko‘pincha alohida moliyaviy yoki ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari bilan cheklanadi. Bunda korxonaning texnologik yangilanishi, xodimlar malakasi, marketing faoliyati, ekologik barqarorligi, eksport imkoniyatlari va boshqaruv sifati kabi muhim omillar yetarlicha hisobga olinmasligi mumkin. Natijada korxonaning haqiqiy ishlab chiqarish salohiyatini aniqlash, mavjud muammolarning sabablarini ochib berish va istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash murakkablashadi.

Mazkur muammolarni hal etishda raqamli texnologiyalardan foydalanish, korxonalar faoliyatiga oid ma’lumotlarni yagona tizimda jamlash, ko‘rsatkichlarni standartlashtirish va ishlab chiqarish salohiyatini integral baholash mexanizmini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Xususan, agrosanoat majmuasi korxonalarining iqtisodiy, texnologik, ijtimoiy va ekologik ko‘rsatkichlarini qamrab oluvchi elektron reyting platformasini yaratish boshqaruv qarorlarining asoslanganligini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

Shu bilan birga, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda xomashyo yetkazib beruvchilar, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchilar, logistika tashkilotlari, ilmiy-tadqiqot muassasalari, sug‘urta kompaniyalari va savdo korxonalari o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish ham dolzarb masalalardan hisoblanadi. Bunday hamkorlikni qo‘shilgan qiymat zanjiri asosida tashkil etish mahsulotning ishlab chiqarishdan yakuniy iste’molchigacha bo‘lgan har bir bosqichida iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini beradi.

Tadqiqotning maqsadi agrosanoat majmuasi korxonalarini tashkiliy-iqtisodiy boshqarish bilan bog‘liq muammolarni aniqlash hamda ishlab chiqarish salohiyatidan samarali foydalanish, korxonalar faoliyatini kompleks baholash va raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari agrosanoat majmuasi korxonalarining ishlab chiqarish salohiyatini baholash ko‘rsatkichlarini tizimlashtirish, boshqaruvdagi asosiy muammolarni aniqlash, elektron reyting platformasini shakllantirish yondashuvlarini asoslash, korxonalar faoliyatini SWOT-tahlil qilish va oziq-ovqat sanoati klasterlarini rivojlantirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishni qamrab oladi.

Tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyati agrosanoat majmuasi korxonalarining ishlab chiqarish salohiyatini kompleks baholash va boshqarishning o‘zaro bog‘liq mexanizmlarini taklif etish, shuningdek, mavjud resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga yo‘naltirilgan boshqaruv qarorlarini takomillashtirish bilan belgilanadi.

TADQIQOTDA QO‘LLANILGAN METODLAR

Tadqiqot jarayonida agrosanoat majmuasi korxonalarining ishlab chiqarish salohiyatini o‘rganish hamda tashkiliy-iqtisodiy boshqaruv samaradorligini oshirish maqsadida **tizimli yondashuv, iqtisodiy tahlil, taqqoslash, guruhlash, SWOT-tahlil, kompleks baholash va modellashtirish usullaridan** foydalanildi. Mazkur metodlar korxonalar faoliyatini har tomonlama tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ishlab chiqarish salohiyatidan samarali foydalanish yo‘nalishlarini belgilash imkonini berdi.

Tahlil jarayonida agrosanoat majmuasi korxonalarining faoliyati **moliyaviy-iqtisodiy, ishlab chiqarish va texnologik, marketing va bozor, mehnat va kadrlar, boshqaruv va innovatsion salohiyat** yo‘nalishlari bo‘yicha o‘rganildi. Shuningdek, ekologik barqarorlik, suv resurslaridan foydalanish samaradorligi va eksport faoliyati ham alohida baholash yo‘nalishlari sifatida ko‘rib chiqildi.

Tizimli yondashuv korxonaning ishlab chiqarish salohiyatini o‘zaro bog‘liq resurslar, boshqaruv mexanizmlari va faoliyat natijalarining yaxlit tizimi sifatida o‘rganishda qo‘llanildi. **Iqtisodiy tahlil va taqqoslash usullari** korxonalarning asosiy moliyaviy-iqtisodiy va ishlab chiqarish ko‘rsatkichlarini tahlil qilish hamda ularni davrlar va korxonalar kesimida solishtirish imkonini berdi. **Guruhlash usuli** korxonalarni asosiy faoliyat va salohiyat ko‘rsatkichlari bo‘yicha tasniflashda foydalanildi. **SWOT-tahlil** orqali korxonalarning kuchli va zaif tomonlari, mavjud imkoniyatlari hamda tashqi tahdidlar aniqlandi. **Kompleks baholash usuli** yordamida ishlab chiqarish salohiyatining alohida ko‘rsatkichlari umumlashtirilib, korxonaning umumiy salohiyat darajasi baholandi. **Modellashtirish usuli** esa ishlab chiqarish salohiyatidan foydalanish va tashkiliy-iqtisodiy boshqaruvni takomillashtirish bo‘yicha takliflarni shakllantirishda qo‘llanildi.

Taklif etilayotgan metodologiyaning asosiy xususiyati shundaki, **korxonaning ishlab chiqarish salohiyati alohida ko‘rsatkichlar yig‘indisi sifatida emas, balki o‘zaro bog‘langan resurslar, boshqaruv mexanizmlari va faoliyat natijalarining yaxlit tizimi sifatida baholanadi**. Bu yondashuv agrosanoat majmuasi korxonalarining mavjud imkoniyatlarini aniqlash, ulardan foydalanish samaradorligini baholash va raqobatbardoshligini oshirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash imkonini beradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Korxonaning iqtisodiy salohiyatini baholash masalalari iqtisodiy tahlil, strategik menejment va investitsiyalarni boshqarish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarda keng o‘rganilgan. N.V. Zabolotskaya va T.V. Kozlova korxonaning iqtisodiy salohiyatini baholash masalalarini tadqiq etgan bo‘lib, ularning ishlari korxona imkoniyatlarini tizimli o‘rganishning nazariy asoslarini shakllantirishda ahamiyatlidir [1]. Yu.P. Panibratov va V.L. Tsapu investitsion-qurilish xoldingi iqtisodiy salohiyatini shakllantirish

muammolarini ko‘rib chiqqan [2]. A.A. Biryukovaning tadqiqotida kichik korxonaning iqtisodiy salohiyatini o‘rganish masalalari yoritilgan [3].

Mazkur ilmiy yondashuvlarni agrosanoat majmuasi faoliyatiga tatbiq etishda tarmoqning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olish lozim. Jumladan, ishlab chiqarish natijalarining tabiiy-iqlim sharoitlariga bog‘liqligi, qishloq xo‘jaligi xomashyosining mavsumiyligi, suv va yer resurslarining cheklanganligi, mahsulotlarning saqlash muddatlari hamda bozor narxlarining o‘zgaruvchanligi boshqaruv jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Shu sababli agrosanoat majmuasi korxonalarining iqtisodiy salohiyatini faqat moliyaviy natijalar orqali baholash yetarli emas. Baholash jarayonida moliyaviy barqarorlik bilan bir qatorda, ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish, mehnat unumdorligi, texnologik yangilanish, marketing samaradorligi, innovatsion faoliyat va ekologik barqarorlik ko‘rsatkichlari ham hisobga olinishi kerak.

Strategik boshqaruvda SWOT-tahlil korxonaning kuchli va zaif tomonlarini, tashqi muhitdagi imkoniyatlar va tahdidlarni tizimlashtirish vositasi hisoblanadi. Biroq uning amaliy samaradorligi faqat omillar ro‘yxatini tuzish bilan emas, balki aniqlangan omillar o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish va tegishli strategik choralarni belgilash bilan ta’minlanadi [4].

O‘rganilgan nazariy yondashuvlar asosida ushbu maqolada agrosanoat majmuasi korxonalarini boshqarish masalasi uchta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishda ko‘rib chiqiladi: ishlab chiqarish salohiyatini kompleks baholash, raqamli boshqaruv mexanizmlarini rivojlantirish va korxonalararo kooperatsiya asosida qo‘shilgan qiymat zanjirini shakllantirish.

TAHLIL VA NATIJALAR

Agrosanoat majmuasi korxonalarining tashkiliy-iqtisodiy rivojlanishini tahlil qilish natijasida ishlab chiqarish salohiyatidan samarali foydalanishga to‘sqinlik qilayotgan asosiy muammolar aniqlandi. Tahlil natijalari korxona faoliyatini faqat moliyaviy ko‘rsatkichlar asosida baholash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Ishlab chiqarish samaradorligi bilan bir qatorda texnologik yangilanish, mehnat salohiyati, innovatsion faollik, marketing, eksport va ekologik samaradorlik ham kompleks ravishda baholanishi lozim.

Tahlil natijasida yetti asosiy muammo guruhi ajratildi: kompleks baholash metodikasining yetarli darajada takomillashmaganligi, ma’lumotlarning tarqoqligi, moliyaviy resurslarning cheklanganligi, texnologik eskirish, marketing va logistika muammolari, kadrlar malakasining yetarli emasligi hamda tabiiy-iqlim va bozor xatarlari.

Mazkur muammolarning o‘zaro bog‘liqligi shuni ko‘rsatadiki, ularni alohida-alohida hal etish kutilgan iqtisodiy samarani bermasligi mumkin. Shu sababli korxonalarni boshqarishda tashkiliy, iqtisodiy, raqamli va innovatsion mexanizmlarni yagona tizimga birlashtirish maqsadga muvofiq.

Ishlab chiqarish salohiyatini baholash natijalari

Tahlil asosida agrosanoat majmuasi korxonalarining ishlab chiqarish salohiyatini baholash uchun oltita asosiy yo‘nalish taklif etildi:

1. Moliyaviy-iqtisodiy blok – sof foyda, rentabellik, to‘lov qobiliyati, moliyaviy barqarorlik, aktivlar aylanuvchanligi va qarzdorlik;
2. Ishlab chiqarish-texnologik blok – ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish, asosiy vositalarning holati, fond qaytimi, mahsulot sifati va texnologik yangilanish;
3. Mehnat va ijtimoiy blok – mehnat unumdorligi, xodimlar malakasi, malaka oshirish, mehnat xavfsizligi va kadrlar qo‘nimsizligi;

4. Marketing va eksport bloki – sotuv hajmi, bozorlar geografiyasi, eksport ulushi, sertifikatlash va marketing faolligi;

5. Innovatsion va raqamli blok – innovatsiyalarga sarflangan mablag‘lar, avtomatlashtirish va raqamli boshqaruv;

6. Ekologik blok – suv va energiya tejamkorligi, chiqindilarni qayta ishlash hamda ekologik talablarga rioya qilish.

Ushbu bloklarning umumlashtirilishi natijasida korxonaning integral ishlab chiqarish salohiyati indeksini shakllantirish imkoniyati yaratiladi. Bunday yondashuv korxonalarni o‘zaro taqqoslash, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash hamda boshqaruv qarorlarini dalillarga asoslangan holda qabul qilish imkonini beradi.

Tahlil asosida olingan asosiy natijalar

Tadqiqot natijasida quyidagi ilmiy-amaliy xulosalarga kelindi:

- ishlab chiqarish salohiyatini baholashda integral yondashuvdan foydalanish zarur;
- korxonalar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni yagona elektron tizimda jamlash boshqaruv qarorlarining tezkorligi va shaffofligini oshiradi;
- texnologik modernizatsiya va raqamlashtirish ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi;
- marketing, logistika, saqlash va qayta ishlash tizimlarini takomillashtirish mahsulot yo‘qotishlarini kamaytirish va bozorlarni kengaytirish imkonini beradi;
- inson kapitalini rivojlantirish mehnat unumdorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi;
- tabiiy-iqlim, moliyaviy, ishlab chiqarish va bozor xatarlarini tizimli boshqarish korxonalarning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlaydi.

XULOSA

Agrosanoat majmuasi korxonalarining tashkiliy-iqtisodiy rivojlanishi ishlab chiqarish salohiyatidan oqilona foydalanish, boshqaruv qarorlarining asoslanganligi va korxonalar o‘rtasidagi iqtisodiy hamkorlikning samaradorligiga bevosita bog‘liq. Tadqiqot natijalari mazkur korxonalarni boshqarishda alohida moliyaviy yoki ishlab chiqarish ko‘rsatkichlariga tayanish bilan cheklanmasdan, ularning faoliyatini kompleks baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot doirasida quyidagi xulosalarga kelindi.

Birinchidan, agrosanoat majmuasi korxonalarining ishlab chiqarish salohiyatini moliyaviy-iqtisodiy, ishlab chiqarish-texnologik, marketing, mehnat, innovatsion va ekologik ko‘rsatkichlar asosida kompleks baholash boshqaruv tizimini takomillashtirishning muhim yo‘nalishi hisoblanadi.

Ikkinchidan, integral baholash metodikasi korxonalarning mavjud imkoniyatlarini aniqlash, zaif jihatlarini belgilash va rivojlanish ustuvorliklarini shakllantirishga xizmat qilishi mumkin. Biroq uning amaliy qo‘llanilishi uchun ko‘rsatkichlarning vaznlari, normativ chegaralari va taqqoslash mezonlari ishonchli ma’lumotlar asosida ishlab chiqilishi lozim.

Uchinchidan, agrosanoat majmuasi korxonalarining elektron reyting platformasini yaratish iqtisodiy axborotning shaffofligini oshirish, korxonalar faoliyatini taqqoslash va boshqaruv qarorlarini axborot bilan ta’minlash imkonini beradi. Shu bilan birga, ma’lumotlarni tekshirish, tijorat sirini himoya qilish va baholash natijalarining xolisligini ta’minlash mexanizmlari ham ishlab chiqilishi zarur.

To‘rtinchidan, oziq-ovqat sanoati klasterlarini rivojlantirish va qo‘shilgan qiymat zanjirini shakllantirish xomashyo yetkazib berish, qayta ishlash, saqlash, qadoqlash, logistika va sotuv

jarayonlarini muvofiqlashtirishga xizmat qiladi. Klaster samaradorligi esa ishtirokchilar o‘rtasidagi shartnomaviy munosabatlar, iqtisodiy manfaatlar uyg‘unligi va faoliyat natijalarining aniq ko‘rsatkichlari asosida baholanishi kerak.

Umuman olganda, agrosanoat majmuasi korxonalarining tashkiliy-iqtisodiy boshqaruvini takomillashtirish raqamli texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish salohiyatini integral baholash, inson kapitalini rivojlantirish, innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish va korxonalararo kooperatsiyani kuchaytirishni talab etadi. Mazkur yo‘nalishlarning o‘zaro uyg‘un amalga oshirilishi korxonalarning iqtisodiy barqarorligi va raqobatbardoshligini oshirish uchun zarur tashkiliy-iqtisodiy shart-sharoitlarni yaratishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Babanazarova S.K. Механизм оценки производственного потенциала организаций АПК и его роль в выравнивании условий хозяйствования // “Mintaqada barqaror iqtisodiy o‘sish orqali aholi turmush farovonligini oshirishning ustuvor yo‘nalishlari” mavzusida xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari I jild / Urganch Davlat Universiteti.-Xorazm: Khwarezm travel, 2024. 253-258 b.
2. Qalmuratov B.S., Babanazarova S.K. Effective management of the agro-industrial complex of the Republic of Uzbekistan and its development pathways // Science and Education in Karakalpakstan ISSN 2181-9203, №2/1 (48) 2025, 328-331 b. (08.00.00; №23).
3. Babanazarova S.K. «Jasıl ekonomika»ǵa ótiw sharayatında awıl xojalıǵın rawajlandırıwdıń perspektivaları // “Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish yo‘llari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari / Xorazm, “Ma’mun universiteti”, 2025, 135-137 b.
4. Qalmuratov B.S., Babanazarova S.K. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida agrosanoat majmuasi tizimini boshqarishning nazariy asoslari // “Innovations in Science and Technologies” илмий-электрон журнали. ISSN: 3030-3451. 2 / 2025 йил., 262-273 b. www.innoist.uz. (OAK Rayosatining 2024-yil 25-dekabrdagi 365-son qarori).